

УДК 811.161.2'373'1

Кирилюк О. В.

ЕВОЛЮЦІЯ ПСИХОЛІНГВАЛЬНОЇ КРЕАТИВНОСТІ ПАВЛА ТИЧИНИ

У статті проаналізовано етапи словотворчості П. Тичини, простежено еволюцію індивідуально-авторської номінації в творчості поета, частково виявлено залежність сплесків і спадів психолінгвальної креативної діяльності від екстралінгвістичних чинників.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, індивідуально-авторська номінація, еволюція, Павло Тичина.

В статье проанализированы этапы словотворчества Павла Тычины, прослежена эволюция индивидуально-авторских номинаций в творчестве поэта, частично определена зависимость всплесков и спадов психолингвальной креативной деятельности от экстралингвистических факторов.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, индивидуально-авторская номинация, эволюция, Павло Тычина.

The article is devoted to analysis of P. Tychnyna's periods of word-creation, the evolution of individual author's nomination in the poetic works of author is traced, and partial dependence of bursts and abatements of psycholinguual creation work of extralinguistic factors creation is revealed.

Key words: author's word formation, individual author's nomination, evolution, Pavlo Tychnyna.

Посилений інтерес до індивідуально-авторської мовотворчості (зокрема словотворчості) спричинив потребу аналізу та вивчення психолінгвальної креативної діяльності творця, яка спрямована "на об'єктивне або / і суб'єктивне відбиття фрагментів пізнаваної дійсності в естетизованих мовних знаках, що є складниками індивідуальної мовно-поетичної картини світу, зазвичай національно детермінованої" [5, с. 1]. Мовна картина світу – це не лише формування "особливостей раціонального пізнання світу і концептуалізації, але насамперед особливе ставлення до цього світу", також у мовній картині світу відбувається специфіка сприймання мовцем навколишньої дійсності [11]. Найважливішими елементами мовної картини світу, на думку Л. А. Лисиченко, є людина, світ, мова. Таким чином, незважаючи на те, що "кожен твір геніального майстра – це не тільки його дітище, це – явище культури народу" [7, с. 395], відбувається розрізнення й індивідуальної мовно-поетичної картини світу, межі якої залежать від психолінгвальної креативності письменника. У цій системі знаходить своє місце авторське словотворення.

Індивідуально-авторська номінація є джерелом збагачення лексичного складу мови, а також засобом вираження поетичного мовлення. Наукові студії, присвячені дослідженням інновацій, активізувалися впродовж останніх десятиліть, зокрема над з'ясуванням ролі та місця авторських лексичних новотворів у поетичних текстах ХХ століття працюють Г. М. Вокальчук, Н. А. Адах, Н. В. Гаврилюк, О. Б. Тимочко, В. В. Максимчук та інші.

Одним із найактивніших словотворців ХХ століття став Павло Тичина, поет, публіцист та перекладач, автор більше 20 збірок, блискучий філолог.

Мета статті – простежити зміни у способі сприйняття дійсності Павлом Тичиною на основі кількісних обрахунків авторських лексичних новотворів, зафіксованих у поетичних текстах.

Схвально, із величезним захопленням говорив про П. Тичину Олесь Гончар, який, аналізуючи творчість поета, писав: "Шукати нових, ще не виявлених можливостей українського слова, шукати й знаходити їх після Шевченкових шедеврів / ... / для цього мав з'явитись митець особливий, поет здібностей унікальних" [8, с. 5]. Тичина використав величезну базу мовних ресурсів та засобів для вираження емоцій; вибравши специфічний спосіб передачі думки – поезію, зумів створити власну систему індивідуально-авторських новотворів, але не суху й одноманітну, а свіжу та соковиту, що одразу "наочно видно, як багато зробив поет для розвитку рідної мови і як у творенні нового залишався близьким її духові" [15, с. 20].

Про творчість поета писали й відомі українські лінгвісти. Зокрема академік А. Кримський зазначав: "Я люблю Тичину не лише як поета, але і як філолога. Вже давно мене приваблює до себе свіжий аромат його мови, повної чарівної краси. Поет завжди збагачував мову своїми творами" [цит. за : 15, с. 20]. І. Вихованець називає П. Тичину "володарем музики слова, невтомним гранословом, геніальним поетом у своїй творчій потужності" [3, с. 22], а пізніше зазначає: "Поет-новатор частіше, ніж інші, був новатором у слові" [3, с. 22]. Саме творення нових слів чи не найяскравіше презентує незвичайність стилю письма, його новизну й індивідуальність. Розумів свою роль і П. Тичина й сам зауважував: "...Мова – це живий організм! А як живий організм, він весь час мусить оновлятися" [16, с. 30].

Використовуючи статистичні методи для аналізу новотворів, ми зробили висновки, що частотність творення АЛН П. Тичини впродовж усього періоду його творчості була неоднаковою. Якщо в період кларнетизму (за Л. Новиченком) їх зафіксовано більше, то в 60-х роках, коли поет переважно перекладав, – менше. На нашу думку, це пов'язано зі зміною життєвої позиції (уже починаючи із кінця 30-х – початку 40-х років, поет активізує політичну діяльність: зміни в світогляді та на творчій ниві, що, своєю чергою, спричинило перехід від віршів до поем, а потім – до перекладів).

Біограф Л. Новиченко, аналізуючи поетичну творчість П. Тичини, окреслює кілька етапів [13]:

1) період кларнетизму (1911–1924), або класичний період, – час учнівства (1914–1915), період, коли “відчутні вагання між школами” [1, с. 317]. Порівнюючи ранню творчість П. Тичини з літературною діяльністю М. Коцюбинського, В. Винниченка та Д. Джойса, С. В. Тельнюк зазначає, що поет “наближається / ... / до потоку свідомості, до потоку думки, необмеженої умовностями граматики” [16, с. 89]. Однак чи не найяскравішою ознакою творчості впродовж учнівського періоду було наближення до фольклорних зразків, що є визначальним чинником для поетів ХХ століття. Завдяки продовженню й розвитку фольклорної традиції в галузі оказіональної номінації “лексикон української лірики поповнився високохудожніми АЛН, яким притаманна семантична прозорість, народнопоетична символіка” [6, с. 114–117].

У період кларнетизму поет створив 280 індивідуально-авторських одиниць. Найпродуктивнішими були такі роки: 1921 – 68 АЛН, 1920 – 56, 1923 – 37, 1917 – 32, 1918 – 21 інновація. Першим новотвором П. Тичини, зафіксованим “Словником авторських лексичних новотворів П. Тичини”, є використане 1909 р. дієслово **гуля́ти-пурха́ти**: *Так мрія за мрією шугає / в розкішному світі, в пустині. / Й гуляє-пурхає, як пташка, / і плаче одна в самотині* (ПТ1:269 # 1909) [12, с. 199].

Г. М. Колесник писав, що у 20-х роках П. Тичині притаманне бажання якнайповніше відбивати мовну дійсність із її бурхливим словотворенням і знаходити засоби для розширення стилістичних і структурних меж писемної мови, використовуючи як літературні, так і розмовні та фольклорні джерела.

2) період 30-х років (1926–1939). За цей час було створено 187 АЛН, що складають майже 17% від усієї кількості. Найбільше новотворів сконструйовано в такі роки: 1930 – 35 АЛН, 1937 – 33, 1933 – 25, 1938 – 19 одиниць. Таку кількісну і якісну зміну помічає і сам поет, тому й намагається пояснити це: тепер він не ніжний лірик, а той, хто прагне створити “величну пісню, яка б переливалася всіма фарбами епохи” [16, с. 17].

Приблизно в цей період у щоденнику поета з'являється запис: “...що є органічним зараз для моєї творчості, це – перехід від витончених звуків до широкого звучання, перехід до масової пісні, пісні революційної, політичної” [16, с. 98]

3) період Великої Вітчизняної війни – 1940–1946, упродовж якого було створено 107 АЛН. Найбільш активно над творенням нових слів поет працював у 1942 (39 одиниць), 1943 (19 АЛН) та 1941 (12 одиниць) роках. Упродовж цього часового проміжку значно активізується політичне життя П. Тичини – у нього майже не залишається часу для “кларнетної гри”, бо сурми ідеологічної машини кличуть оспівувати зовсім інший світ, який не потребував “незрозумілих ...писань” [1, с. 317].

4) післявоєнний період – час, коли Тичининська кларнетна ніжність замінюється “мідяними і залізними тонами”. Радянське літературознавство називає цей період творчості найуспішнішим у житті поета, у той час, як Павло Тичина запитує себе: “Останніми часами я все більше і більше задумуюсь над дилемою: партійний чи безпартійний” [1, с. 332]. У поезії цього періоду (1947–1969) зафіксовано 269 АЛН – це вже набагато менше, ніж у попередні роки.

Найбільш плідними в словотворчій практиці П. Тичини були 1922, 1923, 1926, 1932 і 1944 роки. Отже, Павло Тичина творив АЛН неоднаково впродовж усієї поетичної діяльності.

У процесі аналізу екстралінгвальних чинників впливу на АЛН П. Тичини було застосовано такі компоненти: ідеологічний, культурний, соціологічний.

Ідеологічний компонент у семантиці АЛН автора. До інновацій, які проаналізовано за цим критерієм, відносимо групу радянзмів. Наприклад, *радянець, соціал-”цергібель”, всепролетарський* та ін.

Новотвір *гітлероманія* утворено від прізвища Гітлер та складової частини -манія на зразок слів *графоманія, клетоманія* та вжито зі значенням “надмірне захоплення Гітлером, його політикою, режимом”.

Безперечно, на сьогодні така тематична група АЛН є застарілою і може розглядатися в історичному контексті, проте для неологів вона сигналізує реакцію поета на тогочасну дійсність. Основною метою поета, на думку З. Т. Франко, було “намагання якнайповніше відбивати мовну дійсність з її бурхливим словотворенням і знаходити засоби для розширення стилістичних і структурних меж писемної мови...” [16, с. 24].

Вплив соціальних чинників на мовну особистість Павла Тичини. На початку 30-х років проводиться кампанія колективізації, яка пізніше стала причиною голоду. У цей період у реєстрі АЛН П. Тичини фіксуємо інновації, які описують тогочасну суспільну ситуацію. Наприклад, *бідняк-безхлібник, дрипапан, дрібновласництво*. Реакція поета на тогочасне бажання влади “зрівняти” усіх людей яскраво представлена у такій словниковій статті: **Покорщина**, ім., ж. р., *Та й що ждуть од буржуазії крім покорицини...* (ПТ1:231 # 1930).

Таким чином, поет на рівні словотворчості виражав своє ставлення до зміни суспільних та соціальних орієнтацій, які не рідко було примусово насаджено.

Культурний аспект дослідження інновацій автора. Про зв'язок поета з культурою, національною, етномовною картиною світу писало багато дослідників. Зокрема Г. М. Вокальчук відзначила, що "авторські неологізми нерідко містять національно-культурний компонент мовної семантики і репрезентують не лише індивідуальне світосприйняття письменника, але й характерні ознаки національного менталітету" [4, с. 30].

З-поміж АЛН 20-х років фіксуємо інновацію, утворену від власної назви – гідроніма *Дніпро*: **Дніпр(о)-інвалід**, ім., ч. р., *І ти, мій Дніпре-інваліде, чи ти коли прокинешся, упертий?* (ПТ1: 204 # 1920).

Також виявлено групу АЛН, значення яких пов'язано з творчою та поетичною діяльністю. Наприклад, "*геній*"-нездара, неомузений, поет-голомота та ін. Цікаво, що всі номінації утворено упродовж 1919 р., коли П. Тичина був завідувачем відділу поезії журналу "Літературно-науковий вісник" і головою української секції Всеукраїнського видавництва, тобто мав безпосередній стосунок до української поезії 10–20-х років ХХ століття, і таким способом виражав свою оцінку літературних процесів.

Проаналізувавши частотність творення АЛН упродовж чотирьох періодів, можна зробити висновок, що через складні життєві обставини, прес ідеологічної машини (постійні редакторські втручання), П. Тичина змінював свій стиль та поетичні засоби.

Проте, незважаючи на це, індивідуально-авторські номінації П. Тичини – складний та багатий, подекуди неоднозначний шар лексики, і тому мовотворчість поета потребує детальнішого різнобічного аналізу.

Література:

1. 20-і роки: літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні статті / [упоряд. В. Г. Дончик]. – К. : Дніпро, 1991. – 366 с.
2. Барка В. К. Відхід Тичини / В. К. Барка // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття : [у 4 кн.]. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 542–550.
3. Вихованець І. Р. Занотуймо новотвори / І. Р. Вихованець // Урок української. – 2000. – № 8. – С. 22.
4. Вокальчук Г. М. Неологічні експерименти Ліни Костенко / Г. М. Вокальчук // Культура слова. – 2010. – № 73. – С. 30–35.
5. Вокальчук Г. М. Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття : автореф. дис. на здобуття ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Г. М. Вокальчук. – К., 2009. – 41 с.
6. Вокальчук Г. М. Українська індивідуально-авторська неологія та неографія: стан та перспективи / Г. М. Вокальчук // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : [зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного ун-ту]. – Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 18. – С. 114–117.
7. Гальченко С. А. Текстологія поетичних творів П. Г. Тичини / С. А. Гальченко // К. : Наукова думка, 1990. – 127 с.
8. Гончар О. Т. Яблуневоцвітний геній України / О. Т. Гончар // Тичина П. Г. Подорож з капелою К. Г. Стеценка / П. Г. Тичина. – К. : Рад. письменник, 1982. – С. 5–11.
9. Кирилюк О. В. Словник авторських лексичних новотворів Павла Тичини / О. В. Кирилюк ; за ред. С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук // Мовотворчість Павла Тичини у дзеркалі третього тисячоліття : [збірник наукових праць / відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острого : Національний університет "Острозька академія", 2011. – С. 181–263. – (Лексикографічна серія "Українська індивідуально-авторська неографія"; вип. 5).
10. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.
11. Новиченко Л. М. "В поколіннях я озвуся" (Творчість Павла Тичини) / Л. М. Новиченко // Тичина П. Г. Зібрання творів : у 12 т. / Павло Тичина. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1983 – 735 с.
12. Пилинський М. М. Любив і збагачував / М. М. Пилинський, Г. М. Колесник // Урок української. – 2000. – № 8. – С. 20.
13. Тельнюк С. В. Молодий я, молодий... (Поетичний світ П. Тичини) (1906–1925) / С. В. Тельнюк. – К. : Дніпро, 1990. – 418 с.
14. Тичина П. Г. Слово – зброя / П. Г. Тичина // Квітни, мово наша рідна! – К., 1971. – С. 28–33.
15. Тичина П. Г. Із щоденникових записів / Павло Тичина. – К., 1981. – 430 с.
16. Франко З. Т. Мова поезії / З. Т. Франко // Курс історії української літературної мови (Радянський період) : у 2 т. / [за ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : АНУРСР, 1961. – С. 23–47.